

GESPREKKEN MET MUSSOLINI

Emil Ludwig
Gesprekken
met
Mussolini

Inhoud

Voorwoord door Toon Horsten	7
Inleiding	27
Eerste deel: uit de leerschool van een regeerder	
1. De leerschool van de armoede	49
2. De leerschool van de soldaat en van de journalist	52
3. De leerschool van de geschiedenis	58
Tweede deel: gesprekken over metamorfosen	
4. Socialisme en nationalisme	67
5. Oorzaken van oorlog	75
6. Op weg naar de macht	82
Derde deel: gesprekken over problemen van de macht	
7. Omgang met mensen	89
8. Effect op de massa's	98
9. Gevaren van de dictatuur	106
Vierde deel: gesprekken over machtsgebieden	
10. Over Europa	113
11. Over andere landen	118
12. Binnenlandse opbouw	128
13. Rome en de kerk	134

Vijfde deel: gesprekken over genie en karakter

14. Handelen en denken	143
15. Trots en handelwijze	152
16. Over kunst	160
17. Eenzaamheid	166
18. Persoonlijkheid en lot	170

Eerste deel: uit de leerschool van een regeerder

1. De leerschool van de armoede

– En de honger, vroeg ik. Heeft de honger u ook opgevoed?

Bij die vraag keek hij mij aan met zijn donkere ogen, die glansden in de halfschaduw. Hij stak op karakteristieke wijze kin en onderkaak naar voren en leek met een bedrukt gemoed terug te denken aan zijn jeugd. Toen zei hij op doffe toon, met korte stilten:

‘Dat is een goede leermeester, de honger. Bijna net zo goed als de gevangenis of vijanden. Mijn moeder verdiende als onderwijzeres 50 lire, bij mijn vader wisselde het, het hing af van wat het smidsambacht opleverde. We hadden samen twee kamers. Vlees was er bijna nooit. Er waren hartstochtelijke gesprekken, ruzies en verwachtingen. Mijn vader belandde wegens socialistische activiteiten in de gevangenis. Toen hij was gestorven, liepen duizenden partijgenoten achter zijn kist. Dat alles heeft mij een sterke impuls gegeven. Had ik een andere vader als voorbeeld gehad, dan was ik een ander mens geworden. Zo kon ik thuis al mijn karakter vormen. Wie toen goed naar mij gekeken had, zou in mij met mijn zestien jaar al hebben herkend wat ik ben, met alle licht- en schaduwzijden. Dat ik iemand uit het volk was, heeft mij in het leven de sterkste troeven in handen gegeven.’

Hij zei het met zijn donkere stem, die klinkt alsof in de verte

op een gong wordt geslagen. Deze stem heb ik op twee toonhoogten gehoord: op de piazza weerklinkend met een militaire felheid, zoals Trotski de menigte toesprak, maar elders zacht, beslist en bewust alle kracht inhoudend. Zo spreekt hij niet alleen in een kamer, zo heb ik hem ook horen spreken tegen een groep van twintig arbeiders die in een kring om hem heen stonden. Het typeert hem zoals hij in wezen is: Mussolini bewaart de uiterste expressie van zijn kracht voor zeldzame gelegenheden; meestal houdt hij haar in bedwang.

– Met uw constructieve instelling scheidt u genoeg in machines. Gaat dat terug op uw kindertijd, toen u in de smederij de elementen leerde kennen? En gelooft u in een stimulerende invloed van handwerk op geestelijk werk?

‘Een enorme invloed’, antwoordde hij levendig. ‘Deze indrukken blijven een mens bij tot aan zijn dood. Aan de hamer en het vuur ontleen je een passie voor de materie, die je naar believen kunt en moet buigen. Nog altijd voel ik me aangetrokken tot een metselaar die ik een raam zie maken; het liefst zou ik het zelf doen.’

– Ik heb eens een echte jongensbrief van u gelezen, waarin u nu dertig jaar geleden aan een vriend schrijft over uw reis naar Zwitserland en waarin u ongeveer opmerkt dat die nacht in de Gotthard uw leven in tweeën heeft gedeeld.

‘Dat heeft hij inderdaad gedaan, die nacht. Ik weet het nog precies. Je bent negentien, schrijft gedichten en wilt iets van de wereld zien. Ik popelde zo om de wereld te leren kennen dat ik mijn onderwijzersbestaan eraan gaf, mijn vader liet zitten in de gevangenis, waar ik hem toch niet uit kon halen, en zonder geld op zak naar Zwitserland trok. Dan ben je nu eens enthousiast, dan weer moedeloos. Maar je bent vooral woedend. Ik had het leed van mijn ouders voor ogen. Op de kweekschool was

ik vernederd en zo ben ik opgegroeid met de verwachtingen van de misdeelden. Wat had ik anders kunnen worden dan een socialist in hart en nieren, een extremist, eigenlijk meer een communist? Ik had steeds een medaille van Marx op zak. Ik geloof dat het een soort talisman was.'

– En wat zou u nu denken, kijkend naar zijn beeltenis?

'Dat hij een grote kritische geest was, deels zelfs een profeet. Destijds, in Zwitserland, had ik weinig gelegenheid om over deze dingen te praten. Ik was de meest ontwikkelde van mijn medearbeiders, al moest ik wel de hele dag hard werken: twaalf uur in de chocoladefabriek van Orbe of honderdtwintig keer per dag twee verdiepingen hoog stenen sjouwen. Toch had ik toen al een vaag vermoeden dat het allemaal enkel een leerschool voor later was.'

– Ook in de gevangenis?

'Vooral daar. Daar leer je geduld. Net als op een zeereis: aan boord en in de gevangenis moet je je geduld bewaren.'

Ik bracht zijn verblijf in gevangenissen ter sprake.

Hij kwam naar voren in de lichtkring van de hoge staande lamp en legde zijn armen op de tafel, zoals hij gewoonlijk doet wanneer hij iets wil uitleggen, opnoemen of anderszins duidelijk wil omschrijven. Dan wordt hij vertrouwelijker, houdt zijn kin in, duwt zijn mond naar voren en probeert tevergeefs een heel goedmoedige stemming te verbergen achter zijn wenkbrauwen, die hij paradoxaal genoeg juist samentrekt.

'Het waren er elf,' zei hij toen, 'in vier staten. Ik heb gezeten in Bern, Lausanne, Genève, in Trento en in Forli, en in sommige plaatsen meerdere keren. Telkens was het een gezonde adem-pauze, die ik mij anders niet had kunnen permitteren. Ik heb er ook geen wrok tegen die landen aan overgehouden. Ik heb eens *Don Quichot* gelezen en me daar geweldig mee vermaakt.'

– Misschien stuurt u daarom uw politieke vijanden wel naar de gevangenis, merkte ik ironisch op. Hij glimlachte.

– Roept de herinnering aan uw gevangenissen bij deze vonnissen geen bedenkingen bij u op?

Hij keek me met grote ogen aan, alsof hij me helemaal niet kon begrijpen.

‘Helemaal niet’, zei hij rustig. ‘Ik vind dat heel logisch. Eerst hebben ze mij erin gegooid. Nu gooi ik hen erin.’

2. De leerschool van de soldaat en van de journalist

– De dienstitijd, zei ik, had bij ons in Pruisen ondanks al het gedril zo’n grote aantrekkingskracht dat de roodste socialist daarna achter het bier zong over zijn voorbije jeugdijaren in het leger. Maar uit een van uw brieven blijkt dat u als soldaat enthousiaster was over uw vaderland dan enige Duitse socialist in vreedetijd. In plaats van op uw meerderen te schelden, wat iedere Italiaan toen toch minstens deed, verkondigde u dat u de beste soldaat wilde zijn. Uit trots of om de socialistische eer te redden?

‘Om beide redenen’, antwoordde hij. ‘Ik was echt een modelsoldaat. Dat heb ik nooit als strijdig met het socialisme ervaren. Waarom zou een goede soldaat niet tegelijkertijd de klasstrijd zijn toegedaan? De Italianen zijn nog steeds tegen hun superieuren. Dat leidt tot een goede controle. Overigens moet je leren gehoorzamen voordat je bevelen geeft.’

– Ik zie niet dat u in het leven ooit hebt moeten gehoorzamen.

‘In elk geval in militaire dienst’, zei hij, want andere perioden kon hij beslist niet ontdekken.

– En nu, na vijftien jaar, beschouwt u de oorlog nog steeds als een soort scholing, alsof het een duel is? Houdt u vol dat een man als u in de loopgraven thuishoort en niet aan de schrijftafel, en zou u in de toekomst een man met dezelfde capaciteiten zich daar ook laten inzetten?

Ik zag dat hij me opnam, want bij deze vraag verloor ik mijn kalmte en gaf ik mijn gesprekspartner de kans zich des te meer te bewijzen. Hij draaide zich op karakteristieke wijze om in zijn stoel, waarbij hij de vingertoppen graag tegen elkaar zette. Mussolini heeft mooie handen en ik heb hetzelfde bij andere dictators ontdekt.

Hij zei:

‘Wat ik met zo’n man zou doen, hangt van de gebeurtenissen af. Wat het duel betreft, dat is natuurlijk de ridderlijkere vorm, ik heb er verscheidene doorstaan. Maar de leerschool van de oorlog is een grootse ervaring. Dan zie je de realiteit van de naakte mens. Elke dag, elk uur geldt: leven of sterven. Toen heb ik gezien wat een goede soldaat de Italiaan is. Voor ons was dat de eerste grote proef sinds duizend jaar. Jazeker! Ondanks alle oorlogen tussen de staten en de steden van Italië heeft ons volk als geheel sinds het einde van het Romeinse keizerrijk geen oorlog meer gevoerd. Ook niet bij de val van de republiek Florence, en dat is al vierhonderd jaar geleden. Pas Napoleon heeft dit volk beproefd in de gewapende strijd, en hij was meer dan tevreden.’

Omdat ik had besloten nooit nogmaals tegen zijn weerwoord in te gaan – we debatteerden niet om elkaar te overtuigen, maar dit gesprek had de bedoeling dat ik hem zou leren kennen – kwam ik terug op de loopgraaf:

– Het verbaast mij dat juist u het gemeenschappelijke leven door de jaren en dagen heen hebt doorstaan. Onze grote dichter

Dehmel¹², die vrijwillig de oorlog in ging, vertelde mij dat het moeilijkste was dat je nooit alleen was.

‘Dat gold voor mij ook. Daarvoor moest je behalve al het andere ook de verdediging en de aanval leren.’

– Letterlijk of symbolisch? Hebt u genoeg strategie kunnen leren om er later bij de Mars op Rome¹³ baat bij te hebben?

‘Jawel, een beetje. De mars in drie diagonalen hebben we samen met de generaals bedacht, ook al had ik niet de leiding.’

– U had het geluk dat u zonder strijd aan de macht kon komen. Maar als u nu op een dag in een oorlog verzeild raakt en een of andere generaal zo onbekwaam is dat hij de slag verliest?

Mussolini trok een ironisch gezicht:

‘Nou, en?’

– En hij maakt het grootse werk kapot waarmee u sinds zo veel jaar bezig bent!

‘U ziet toch’, zei hij opeens heel ernstig, ‘dat ik dat in al deze jaren heb voorkomen.’

Ik was te ver gegaan en keerde terug naar de persoonlijke sfeer door te vragen of hij zwaargewond was geraakt.

‘Niet meer vervoerbaar. Iemand had in de krant geschreven

12 De Duitse dichter en schrijver Richard Fedor Leopold Dehmel (1863–1920) meldde zich op 51-jarige leeftijd als vrijwilliger voor het Duitse leger toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak.

13 De Mars op Rome werd ondernomen door fascistische Zwarthemden van 27 tot 29 oktober 1922 en bracht Mussolini en zijn Partito Nazionale Fascista aan de macht. Vanaf drie punten trokken de fascistenaan naar de hoofdstad. Premier Facta wilde het leger tegen hen inzetten, maar koning Victor Emanuel II vreesde voor een burgeroorlog en voor zijn troon. Hij gaf Mussolini, die zich in Milaan ophield, de opdracht een regering te vormen. Op 30 oktober werd Mussolini premier van een nieuwe regering, daags daarna trokken de Zwarthemden in triomf door Rome.

waar ik lag. Toen hebben de Oostenrijkers het veldhospitaal beschoten. Alle zieken op drie na werden weggebracht. Verscheidene dagen moest ik er rekening mee houden dat ik elk ogenblik de lucht in kon vliegen.’

– Is het waar dat u zich bij de operatie niet hebt laten verdoven?

Hij knikte. ‘Ik wilde zien hoe de artsen het doen.’

– U bent een uitzondering.

‘Nee’, zei hij met klem. ‘Er waren destijds veel jongens die vol geestdrift de dood in gingen.’

– Maar de miljoenen! Zijn die allemaal vol geestdrift gesneuveld? Hoe komt het dan dat een oorlog van zo’n omvang helemaal geen dichtkunst heeft opgeleverd, zoals de oorlogen die zijn gevoerd uit wraak of om de vrijheid of om de schijn daarvan? En kan een verheven stemming überhaupt jarenlang in stand worden gehouden?

‘Nee. En wat de dichtkunst betreft, daarvoor was de oorlog te groot en waren de mensen te klein.’

– Kan de gasoorlog van morgen – waarbij een persoonlijke verdediging helemaal niet meer mogelijk is, laat staan een moedige daad – kan die nog steeds gelden als een leerschool voor de jeugd die onvervangbaar is?

‘Niet onvervangbaar. Maar het blijft een grote oefening van de zenuwen, in een kogelregen staan. Het heeft een morele uitwerking als je het beven afleert.’

Omdat we het hierover toch niet eens konden worden, stapte ik over op de journalistiek. Ik vroeg of hij daarvan veel had geleerd.

‘Heel veel’, antwoordde hij op de snellere, warmere toon van iemand die terugblijkt op het hoogtepunt van zijn jeugd. ‘Voor mij was de krant mijn wapen, mijn vlag, eigenlijk mijn ziel. Ik heb hem een keer mijn lievelingskind genoemd.’